

נסים רז'ואן : פולמוס העדות בישראל

השקפתו של איש מזרח

אחת הדרכים הנאותות להעריך את בעיות היסוד השוטפות של ארץ היא אולי לנסות ולחזות את פני הדברים כפי שהם עתידים להיות שם מקץ עשרים, חמשים או מאה שנה. ד"ר פרנאנדו הנריקס, אנתרופולוג חברתי מברייטניה שבא לביקור קצר בישראל כדי לחקור את קליטת ההגירה, אמר לא מפבר שהתהליך הנמשך של עירוב הגזעים בארץ הזאת יצמיח, בתוך 100 שנה, "טיפוס" ישראלי טהור שיהיה תרכובת של כל היסודות האתניים, וכי אותה שעה תיעלם האבחנה המקובלת כיום בין "אירופים" ל"מזרחיים". בתוך כך הוסיף ד"ר הנריקס, לפי מה שנמסר, את ההסתייגות ש"עירוב הגזעים" הזה קרוב לוודאי שיתעכב מחמת הבדלים ברקע, בתרבות ובחינוך הקיימים בין העדות כיום.

ענין זה של ההבדלים התרבותיים בישראל והדרכים להתגבר עליהם במהירות האפשרית מעסיק כיום כל אדם חושב בישראל, ואולם אף-על-פי, או אולי משום, שהכל מתאווים שתהליך ה"גיבוש" יהיה מהיר ועטור-הצלחה, גדולים הם הסיכונים הכרוכים בדבר, ולא מעטות הן השגיאות שנעשו עד כה. בשנה שעברה, חדשים אחדים לפני כניסתו לתפקיד ראש-הממשלה, התוודה מר לוי אשכול ואמר כי "לשעבר הייתי סבור שבעשר או חמש-עשרה שנה נצליח לשנות את פני החברה הישראלית לאחר שנעביר את הדור הצעיר בכורה-ההיתוך של החינוך — גן-הילדים, בית-הספר היסודי וכיתות-ההמשך". "עכשיו", הודה מר אשכול, "אני רואה בכך תהליך ממושך וענין לדורות".

נראה בעליל כי הרבה ישראלים בעלי-משקל שותפים היו לשעבר לאופטימיות של ראש-הממשלה הנוכחי — על כל התוצאות המזיקות המתלוות בדרך-כלל לאופטימיות מעין זו. אכן, לאחר שבעבר השיגו כה הרבה הישגים שלכאורה כמעט אי-אפשר היה להעלותם על הדעת, היתה עמדתם של הישראלים כלפי הדבר, שמאין מונח טוב יותר נקרא לו "מיזוג תרבותי", מושפעת מהכרתם כי "שום דבר אינו בלתי-אפשרי". ואולם, הואיל ויש הבדל-מה בין בני-אדם למתכות סתם, התברר שהאופטימיות לא היתה במקומה כלל: התורה של כורה-ההיתוך לא עמדה במבחן המציאות.

לאמיתו של דבר ניתן לומר שהאופטימיות כמעט הביאה לידי תוצאות הפוכות מן המצופה. תחת לגשת לביצוע המשימה בשובה ונחת, בדעה צלולה ובשום-שכל, לעשות את התמורה נוחה ו"טבעית" ככל שהיה הדבר אפשרי בתנאים הנתונים — הרי במקרים רבים הביאו האמצעים שפיונו למיזוג לידי לחצים בלתי-רצויים ביותר, שסופם מאיטים את תהליך התמורה ומעכבים אותה. אכן, לא נגזים אם נאמר שהופעתן

של קבוצות פוליטיות עדתיות בזמן האחרון, קבוצות אשר יש הרואים בהן תופעה שלילית דווקא, אפשר ליחסה ללחצים תרבותיים לא־פחות מאשר לשיקולים של ייצוג פוליטי.

העובדה העגומה היא, כמובן, שפל הדברים האלה היו נראים לנו אלמנטריים אילו הושם לב למימצאים אנתרופולוגיים וסוציו־פסיכולוגיים של הזמן האחרון, או אילו שקדו ללמוד מנסיונותיהם של אחרים. חברות אחרות הנתונות בזמננו לתמורה חברתית ותרבותית מאתו סוג חקרו את הגילויים הכרוכים בכך בתחום בריאות־הנפש, בהדרכתם של עובדים מוסמכים בשטח זה, חיפשו את הדרכים הטובות ביותר למנוע גילויים אלה, ועיבדו רשימות של הוראות מפורטות ל"עובדי־תמורה" להעמידם על המעשים והמחדלים שהם חייבים בהם. אחד הכללים האלה — כפי שנוסחו על־ידי מרגרת מיד — הוא שצריך להכיר בתועלת הפיוֹנקציוֹנלית שבאמונותיהם ועמדותיהם של בני־אדם, הואיל וכל פרט ופרט מוצא בהם המשך לאישיותו והם נוטעים בו הרגשה שהוא אדם בעל־שם, בעל־זהות. העובדה ש"רשויות הקליטה" הישראליות לא תפסו זאת היא שעוררה לעתים קרובות אותם גילויי־התנגדות חריפים ונסיגות למצוא פיצוי ונקם, אשר מפניהם מזהירה מ. מיד, מצד האנשים שנפגעה בהם הרגשת ההערכה־העצמית. רבים מאלה הגיעו, במובן ממשי מאד, לידי כפירה באפשרות ללמוד דבר כלשהו מאלה שפיוֹנו כל־כך את אורח־החיים היקר בעיניהם, אף נמנעו מהשתתף עם הללו בשום דבר שמחוץ ל"פרנסה".

ואולם מטעם זה או אחר הרי אלה המדברים בשם "מיוזג העדות", או הצריכים לעסוק בו בפועל־ממש, מתעלמים בעקיבות מכל המימצאים הללו של הפסיכולוגיה והאנתרופולוגיה החברתית, שזיקתם למצב בישראל נראית בעליל. ואמנם, אחת התופעות המוזרות ביותר במוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל היא שהם מגלים ענין מועט כל־כך בענפי המדע החשובים האלה. בארץ שהיא ממש מעבדה אנושית, בארץ שבה למעלה מ־70 ארחות־חיים שונים שרויים בכפיפה אחת, בארץ שבה מגעים תרבותיים ותפוצה של תרבויות מתרחשים יום־יום תחת חטמך, הרי הזנחה כזאת גובלת עם שעורריה; על־כל־פנים ודאי שאי־אפשר להבינה. ואין האשמה חלה על האוניברסיטה טאוד בלבד; היא רובצת בעיקר על אותם מוסדות שיש להם נגיעה בקליטה — כגון הסוכנות היהודית, משרד החינוך, והצבא.

היעדר מוזר זה של התעניינות במדעי־התרבות גרם שאפילו עצם שימושה של המלה "תרבות" בישראל נשתבש במידת־מה. שימושה של מלה זו בלשונות אירופה הוא עצמו עבר כמה וכמה גילגולים. ההוראה שבה משתמשים כיום במלה "תרבות" סופרים ועיתונאים בישראל — כלומר: כלל האמנויות וההתפתחות האינטלקטואלית בחברה בכללותה — היא זו שהיתה מקובלת באירופה עוד באמצע המאה שעברה. התרבות במובן שלאחר המאה ה־19, כמושג המציין אורח־חיים שלם, חמרי, אינטלקטואלי ורוחני — ובהוראתה המודרנית, בחינת סך־הכל של אורח־חיים, הרגלי התנהגות ומחשבה — אינה ידועה בחוגים אלה. מובן שאם נשתמש בהוראה זו נוכל לומר שתרבות ישראלית מיוחדת איננה בנמצא — או שלכל המוטב היא נמצאת בתהליך

של התהוות. בארץ־הגירה הרי זה בלתי־מציאותי בתכלית לדבר על "תרבות" מגובשת, מוגדרת כהלכה.

אחד הקשיים שבמצב הקיים הוא שהתושבים הוותיקים של ישראל מתעלמים בעקיבות, ולפעמים בקשי־עורף, מן ההנחה הזאת, שהיא יסודית בפועל־מש. דומה כי רובם סבורים כי למרות שוני התרבויות שהובאו על־ידי המהגרים החדשים יש כביכול גרעין מוצק של תרבות ישראלית, שקוויה הכלליים כבר נקבעו והוגדרו אל־נכון לפני הקמת המדינה. לפי סברה זו הרי חדשים־מקרו־בא, כולל אלה שבאו מן המזרח, חייבים, יכולים ועתידיים להיקלט בתרבות הזאת של ה"ישוב" הישן. במעמד־הדברים הזה לא היה מנוס מאכזבה, ומאלף הוא לציין כי האכזבה באה דווקא במקום שבו לא ציפו לה — רוצה לומר, בתחום חינוכם של ילדי המהגרים. לשון אחרת, "כור־ההיתוך" החינוכי, שעליו דיבר מר אשכול, לא הצליח לעצב אפילו את הילדים — שרבים מהם ילידי־הארץ — במעין דמות אחידה של נוער ישראלי. אדרבה, דבר זה שימש רק ליצור פער חינוכי בין העדות, פער הנוטה להתרחב ולא להצטמצם.

היו שהבחינו באַנּוּמליה זו, אבל אזהרותיהם לא נשמעו. בדברו לא מכבר על רמתו האינטלקטואלית והרוחנית של הסטודנט הישראלי הממוצע סח פרופ' אדם מנדילוב, ראש המחלקה לאנגלית באוניברסיטה העברית, לעתונאי מקומי שלדעתו רבה מדי השאננות בישראל בעניינים הנוגעים לחינוך והשכלה. כדוגמה ראשונה לחסרונותיה של מערכת־החינוך הישראלית הזכיר את העובדה שהיא לא הצליחה לפתור את הבעיות של מיווג העדות. חמורה עוד יותר, הוסיף ואמר, היא "העובדה שלא הבאנו בחשבון את הרקע התרבותי, החברתי והלשוני של המוני הילדים שבאו אלינו. התאמנו את המנגנון החינוכי שלנו לצרכיהם של טיפוסים אירופיים מסוימים... (וביססנו אותו) על אמות־המידה החברתיות, דפוסי המחשבה והמעמד הכלכלי שלהם". במונחים אנתרופולוגיים, סיים פרופ' מנדילוב, תרבותם של אלה שבאו אלינו ממקומות אחרים אולי היא גבוהה, אבל היא שונה מן התרבות שעל דפוסייה הקמנו את מערכת החינוך שלנו".

כנגד תפיסת־התרבות הפלורליסטית הזאת נוהגים להעמיד את הדעה שישראל אינה אמורה להיות חברה מסוג כזה שאם מחר, דרך־משל, יהיו יהודי סין מכריעים בה במספר, הריהי עתידה, או צריכה, לסגל לה פתאום את דפוסייה של התרבות הסינית. אכן, השאלה איזה מין חברה אמורה החברה הישראלית להיות — אין עליה כל תשובה מוגדרת או מפורשת. אף־על־פי־כן, העובדות כמעט אינן מניחות לנו מנוס מן המסקנה: זאת היא חברה האמורה להתיסד על הדפוסים החברתיים, התרבותיים והכלכליים של "טיפוסים אירופיים מסוימים". האמת היא שברגיל מתכוונים באמירה נדושה כגון "שילוב העולים בחברה ובתרבות הישראלית", תכופות אם לא תמיד, לאידיאל המפוקפק־למדי של "עיצוב" המהגר מאסיה וצפון־אפריקה בצלם הדומה מאד לדימוי־העצמי של המתישבים הוותיקים, הלא־מזרחיים.

בקשר לכך כדאי לציין שמהגרים חדשים מארצות "אירופיות מסוימות" חדלים עד־מהרה להיחשב "עולים חדשים"; מפאן שבמובן ידוע כינוי זה מוסב כיום אך־ורק

על יוצאי ארצות מזרחיות, ולפעמים אפילו על ילדיהם. (ידיד אחד, יהודי מגרמניה הנמצא בארץ זה למעלה משלושים שנה, אמר פעם לכותב השורות האלו כי לאמיתו של דבר לעולם אינך חדל מהיות עולה חדש, אלא אם כן במקרה מוצאך מארצות תחום-המושב של מזרח-אירופה!). העמדה הזאת הקיצונית למדי, אף שלא לעתים קרובות היא באה על ביטויה, היתה הנחת-היסוד שהדריכה את מדיניות המיזוג הרשמית. היא מקובלת גם בחוגים בלתי-רשמיים. איש-רוח ישראלי אחד אכן כתב לא מכבר כי מיזוגם של יהודי המזרח בחברה הישראלית ניתן להשיגו "רק על-ידי השתכנונות". עוד אחד כתב כבר לפני 13 שנה לאמור כי צו-השעה בישראל הוא "לנקות ולטהר את האחים (המזרחיים) מחלאת המזרחיות".

בכללו של דבר, אפוא, הרי תחת להדגיש את הדומה בתרבויותיהן של העדות היהודיות השונות בישראל מדגישים את המבדיל ביניהן. אולי חבל שכך אירע, אך אין הדבר מפתיע אף כמלוא-נימה. נסיונותיהן של שאר ארצות-הגירה, בפרט של ארצות-הברית, הם מאַלפים בהקשר זה. בספרו על ההגירות הגדולות שהעמידו את העם האמריקאי של ימינו מספר ההיסטוריון אוסקר הנדלין איך, בימי אותן ההגירות ההמוניות, היו ה"ותיקים" של אמריקה חושבים על נושאים אלה. "היתה", כותב הוא, "דרמשמעות יסודית במחשבתם של אלה שדיברו על 'טימוע' בשנים ההן. הם הגיעו לכלל השקפה משלהם שהתרבות האמריקאית נקבעה, עוצבה מעצם תחילתה מכוח העובדה שלא הוכלל בה ההמון הגדול של מהגרים שאינם אנגלים או, לפחות, טבטונים. והנה אותם בני-אדם שהועמדו מחוץ-לתחום חוקה היתה עליהם שישתנו כדי שיהיו ראויים לחלקם באמריקניות. אכן, אפשר היה לחולל תהליך זה רק על-ידי ריבוי המגיעים בין התושבים הוותיקים לחדשים, על-ידי שיתוף במקומות-עבודה, כנסיות, מגורים. ואולם למעשה הרי האדם שהתקרא אנגלו-רסקסי מצא את הקירבה לאחרים שעתה-זהו באו לארצות-הברית בלתי-נוחה וצורמת את החושים, ובחיי הפרטיים חתר לא לצמצם אלא להרחיב את הפער בין מעמדו למעמדם שלהם".

כבישראל כיום בארצות-הברית בימים ההם. את הקולר מוסיפים היו לתלות בצווארי-הם של המהגרים. ראשית-כל האשימו אותם בעצם עניוּתם: "הרבה אזרחים יקירי רוח, שנתעטפה עליהם נפשם למראה המצוקה במשכנות הפועלים, נרתעים היו מן המחשבה שמומים חברתיים כאלה הם מגידוליו של העולם החדש. גדול היה הפיתוי ליחסם למגרעותיהם של החדשים-מקרוב-באו, ללא-יצלחות, לרישול ולבערות שבהם, ולא לקוצרי-יכולתם להשתכר למחיתם", ואולם בסופו של דבר, כיון שדו-המשמעות ואי-העקיבות בעמדתם של הוותיקים כבדו מנשוא, עדיין נמצא פתח מנוסה. הפירכה נתישבה בכוח הטענה שההבדלים בין ה"אמריקאים" מצד אחד, והאיטלקים או היהודים או הפולנים מצד שני, עמוקים הם כדי-כך שאין כלל לגשר עליהם. אם הגזעים האחרים האלה מודחים עקב טבעם העצמי שלהם, עקב סגולות מורשתם, הרי הדין עם גזע-המקור הן כשהוא מעמיד על הקביעות שבאפיו הן כשהוא משמר מפני מגע עם הנכרים..."

משהו מעין זה ממש מהרחש בישראל. ואין הענין בכך שמשפטים־קדומים ועדות־סלף אלה מיוחדים ל"נבערים" או ל"חשוכים" שבקרב הוותיקים. לפני זמַר־מה שאלו את הסופר והמבקר אהרן מגד, כשהיה במסע־הרצאות באנגליה, מה דעתו על ה"פער" התרבותי שבין העדות המזרחיות והאירופיות בישראל, ומה עושים כדי לגשר על הפער הזה. "לא הרבה", השיב מגד, "פשוט אין קומוניקציה בין שתי העדות. לא די שרוב המזרחיים (מחוץ לתימנים) אינם קוראים עברית, אלא שהשאלות החברתיות והאנושיות המערביות־ביסודן שמעלה הזרם החדש (בספרות הישראלית) הן זרות לגמרי למעטים המיטיבים אולי לדבר בה ולקרוא בה". בתשובותיו על שאלות נוספות הוסיף מגד וסיוג את יישובה המזרחי של ישראל, שלדבריו הוא מהווה למעלה מ־60 למאה מן האומה, במישור ה"תרבותי": בקרב יודע־קראו־וכתוב, אמר, "אלה שהם בני למעלה מ־40 מתרכזים בחומר דתי כדוגמת התנ"ך, ואילו הצעירים יותר קוראים רומנים־זעירים קלוקלים מקומיים או מתורגמים". האמת היא, הוסיף מגד, שאין מה לעשות בענין זה "עד שיעבוו הדור הצעיר את בתי־הספר הישראליים". לבסוף, מתוך השלמה עם המצב, הטעים באזני איש־שיחו: "אבל צא וראה, גם באנגליה הרוב הגדול של בני המעמד העובד אינם שותפים במורשת התרבות של האינטליגנציה".

ספק אם אפשר להמציא פתרון פשוט ומפושט יותר לבעיה העדתית. על מישור אחר, אך לא שונה מזה בעיקרו, השמיע דבריו בענין זה עוד איש משכיל מן הוותיקים, זאת הפעם עסקן מפלגתי — אף הוא בעת היותו בשליחות בלונדון. יזהר הררי, חבר־הכנסת מסיעת הליברלים, נשאל לדעתו על "הבעיות הנובעות מהופעתן של שתי אומות בישראל, האשכנזים והספרדים". הוא השיב כי בעיה זו היא "מופרזת. אין כל יסוד לקיומה; היא מלאכותית לגמרי". מר הררי הוסיף ואמר שאינו יודע על שום מקרה שבו נמנעה משרה מיהודי ספרדי, בעל "ההשכלה והסגולות הנחוצות", מפני היותו ספרדי. במידה שקיימת בעיה, אמר, הרי ניתן לפתרה על־ידי חינוך. "אין כל הפליה שהיא", הסביר, "אך לרוע־המזל רבים מן הספרדים הם חסרי־השכלה ועלינו לספק את האמצעים לשינוי המצב הזה". כאשר שאל אותו כתב אחר מה צריך לעשות באשר לתסיסה ולקובלנות מצד הספרדים כיום, השיב הררי: "התעלם מהם ואל תכתוב עליהם!"

הדוגמה השלישית והאחרונה שאומרים אנו להביאה כאן קשורה באישיות ישראלית דגולה, רב־אלוף יעקב דורי, הרמטכ"ל הראשון של צה"ל וכיום נשיא הטכניון. בנאום בסעודת־ערב לאיסוף־כספים בלונדון בדצמבר שעבר אמר רב־אלוף דורי כי אחת הסכנות הגדולות ביותר שבפני ישראל כיום היא העובדה ש"הרוח שאיפשרה לארץ לנצח בשתי מלחמות אינה מצויה ביוצאי הארצות הנדכאות". "הנשק הסודי" של ישראל במלחמות ההן, הסביר, היה הגורם האנושי של יושביה והרוח שפיעמה בהם. "כיום השתנו פני הדברים, חלק גדול מן האוכלוסיה איננו חדור ברוח הזאת. הם באו מארצות נדכאות שבהן היו מדוכאים ולא חיו כבני־אדם. אי־אפשר לדרוש מהם שתהיה בהם אותה רוח שפיעמה באלה שישבו בישראל או בארץ־ישראל לפני בואם".

קשה להתווכח עם משפטים־קדומים מסוג זה, ומסתבר שגם אין תועלת בכך. עם זאת אולי יש מקום להערות־מספר. רב־אלוף דורי, למשל, מפליג בהכללות על הרוח אשר לדבריו היא שעמדה לארץ הזאת לנצח בשתי מלחמות, ובמלים סתמיות הוא מדבר על "ארצות נדכאות". יורשה לנו אפוא להטעים שתי נקודות פשוטות. קודם־ככל, ישראל שניצחה בשניה במלחמות שעליהן מרמו דורי כבר לא היתה אותה ישראל שניצחה בראשונה. בחורף 1956, בעת מערכת־סיני, כבר היו יוצאי "הארצות הנדכאות" רובה של האוכלוסיה, ומתוך כך גם רובם של הכוחות המזוינים, בעוד אשר הישראלים שמלפני 1948 היו מיעוט שליט. הנה כי כן הרי "הסכנה הגדולה ביותר" העומדת כיום בפני ישראל, לפי סברתו של דורי, כבר עמדה בפניה ב־1956 — ובכל־זאת הצליחה לנצח במלחמה ההיא. שנית, עכשיו ראוי כבר שיהיה זה ברור שיהודים הבאים לארץ־ישראל תמיד באו אליה מ"ארצות נדכאות" — ואם נדון על־פי הרמה של אירופה המזרחית עד לפני 40 שנים, ואם נשתמש בלשון־המונחים המזורה של רב־אלוף דורי, הרי אלה "חיו כבני־אדם" לא יותר מן היהודים שבאו לישראל אחרי 1948 ממארוקו, עיראק, רומניה או פולין, תימן או רוסיה. לאיזה יהודים התכוון, אפוא, דורי?

הערותיו של מר הררי מעידות לא־פחות על העמדה המקובלת כלפי המזרחיים. שאלת ההפליה היא שאלה חשובה ומסוכנת מאד. מבחינה עקרונית אין בישראל, ולא יוכל להיות בה, שום נוהג של הפליה נגד איזה חלק שהוא מן האוכלוסיה. בעצם הרי אחת מהנחות־היסוד של המדינה היא שפל תושביה יש להם אותן זכויות וחובות, ושהם שווים בכל המובנים. אף־על־פי־כן, ההפליה מנסרת מאד בחללה של הארץ, ורווחה היא ההרגשה שמתן שוויון רשמי עדיין איננו בבחינת סוף־פסוק. יכול אדם להיות אזרח ועם זאת אזרח ממדרגה שניה, ליהנות משוויון רשמי ועם זאת לסבול מהפליה בלתי־רשמית. קל לומר כי "אין שום הפליה בכלל", או להגיד על דרך ההכללה שמעולם לא נמנעה משרה מספרדי באשר הוא ספרדי. מקרים כאלה אולי ישנם ואולם אינם, ומר הררי אולי הוא יודע עליהם ואולי אינו יודע — אבל דבר זה איננו ממין הטענה. החשוב הוא כאן שבמעמד־הדברים הנוכחי הפליה בצורה זו או אחרת היא בלתי־נמנעת. ההפליה אכן בלתי־נמנעת היא בכל ארצות־ההגירה, שבהן היא נובעת מרגשות של זרות ואי־הבנה — ובסופו של דבר, של איבה — מצד הישוב הוותיק כלפי החדשים־מקרב־באו. משפטים־קדומים מושרשים אינם באים אלא להוסיף על תומרת המצב.

משפטים־קדומים מעין אלה היו, וישנם. במדינת־ישראל, ודפוסי־שיגרה של זילזול הדדי פותחו במידה מדאיגה. את הצירוף השגור של היהודי המזרחי הישראלי, כפי שהוא נראה בעיניו של הישראלי הבינוני ממוצא אירופי, העמיד אנתרופולוג חברתי מנוסה על הקווים הבאים: "לבד מזה שהוא בלתי־יציב, אמוציונלי, אימפולסיבי, חסר מהימנות וחסר יכולת, מאשימים אותו (את היהודי המזרחי) גם בכך שהוא נוהג לשקר ולרמות, שהוא עצל, רברבן, נוטה לאלימות, אינו שולט במזגו, שטוף באמונות־

הבל, ילדותי, חסר־נקיין, ובכלל 'פרימיטיבי' ו'חסר תרבות'. (ר' רפאל פטאי, "ישראל בין מזרח למערב", אנגלית, ניריורק, 1953, ע' 314).

מובן, הואיל וכך הוא הלך־הדעות השורר בקרב הגמנים על התרבות השלטת (האשכנזי־זית), ספק אם יש טעם לדבר על קיומה או היעדרה של הפליה. יהודים שכלפיהם מגלים זילזול ואי־הבנה עד כדי כך, ברור שאין לקבלם כשותפים שווים בשום דבר בעל חשיבות ממשית. אכן, ישנה הכרה שהואיל וישראל היא מדינה מודרנית "מטיפוס מערבי" זקוקה היא ל"איכות" וליעילות מערבית כדי שתעמוד בצרכיה העצומים. ואולם סגולות אלו נחשבות סגולות מערביות יחדניות, שהמהגר המזרחי דומה שהוא חסר אותן, לרוע־המזל, מטבע־בריאמו. "ההשכלה והסגולות הנחוצות", בניסוחו של מר הררי, בסופו של דבר פירושו אפוא "מערביות", והן כוללות סגולות תרבותיות ואחרות מטיפוס מערבי שאינן נחלתו של המזרחי באשר הוא מזרחי.

הנה כך קיימת סתירה יסודית ביותר בעמדתו של היהודי האירופי כלפי אחיז־לדת מן המזרח. מצד אחד מעלים על נס את עקרון השוויון, את העקרון שאסור להפלות שום ישראלי לרעה. מצד שני, הכל מודים שמטרתה של החברה הישראלית להגיע לכלל שוויון גמור בין העדות אפשר להשיגה רק על־ידי תהליך של תמורה וחינוך, אשר מקווים כי יעצב את היהודי המזרחי מחדש על־פי מתפונת חברו האשכנזי. פירוש הדבר למעשה שאם גם, מבחינה עקרונית, הלא־אירופי בישראל שווה לאירופי, עדיין חובה היא, שוב מבחינה עקרונית, לעצבו־מחדש למען ידמה לזה האחרון. בגלל ציפיה זו — שפמזה כהנחה שהמזרחי נחזות הוא מטבע־בריאמו — הרי עקרון השוויון אינו אלא הפשטה. כשישראלים מדברים על חינוכם של מזרחיים, מדברים הם בעצם על התמערבותם: חינוך בלבד אינו מספיק. נחוצות גם "הסגולות" שעליהן דיבר מר הררי.

אחת התוצאות המצערות ביותר של מעמד־הדברים הזה היא שההפליה נוטה להנציח את עצמה — בפרט באותם שטחים שבהם היא נוטה להיראות "אובייקטיבית" או "טבעית". למשל, לכל משפחת מהגרים מקצים בדרך־כלל דיוור מסוג אחיד ובגודל אחיד, בין אם היא מונה במקרה שלש או ארבע נפשות — כרגיל במשפחה אירופית — ובין אם היא מונה שמונה או אפילו שתיים־עשרה נפשות, דבר שאיננו בלתי־שכיח במשפחות מזרחיות. מחוץ להפליה הממשית הטמונה בנוהג כזה מעיקרה, הרי מצב זה מביא לידי עזובה, חוסר־נקיין, ו"פרימיטיביות" ו"חסר תרבות" בכלל — ובכך אין מגשרים כלל על אותו פער חברתי־תרבותי, שנגדו כביכול הכל נלחמים, אלא אדרבה, מנציחים אותו.

בבתי־הספר, ואפילו בגני־הילדים, קיימת צורה אחרת של אותה הפליה בלתי־מכוונת. סמויה כמעט, ובעקבותיה אותה תוצאה שלילית לגבי הציבור בכללותו. כפי שפבר צוין הרי תכנית־הלימודים, הרמה והדרישות במערכת־החינוך מיוסדות על הצרכים וההתגלים של "ישוב" הוותיקים, האירופי ברובו המכריע. כך, למשל, מקבלת מערכת זו בחינת דבר המובן־מאליו שהבית תורם תרומה נדיבה למדי לעצם חינוכו של ילד; היא יוצאת מתוך הנחה שקיים שיתוף־פעולה הדוק מצד ההורים, העומדים על

רמה חינוכית מסוימת, והיא דורשת מן הילד השכלה כללית והשקפה שהן אפייניות לבית ולמשפחה אירופיים. אין צורך לומר שילדם של מהגרים מיוצאי המזרח, אפילו יהיה יליד-הארץ, נמצא זר בסביבה שפזאת וכמעט אינו עשוי שיעמוד בדרישות האלה. הואיל והוא בא מבית צפוף וממשפחה מרובת-נפשות, אפשר שלא יוכל לקיים את רמת הנקיון שבה מצטיינים חבריו האשכנזים לכיתה; הוריו עסוקים מדי בגידולם של אחיו ואחיותיו, נבערים מדי, או פשוט אדישים, עד כדי כך שאין ביכלתם לתת לו את העזרה או את הטיפול הנדרשים מהם, לדעת בית-ספרו; וכלל הלך-רוחו ודפוסי-המחשבה שלו יכול שיהיו שונים מן המקובלים על ילדים אחרים. נוכח כל המכשולים העומדים לפניו מלכתחילה, חייב ילד כזה להצטיין בתכונה העולה הרבה על הרגיל, ובעוז-רוח בלתי-מצוי, כדי שיוכל להתמודד בכלל עם לימודיו או עם סביבתו החדשה, הנכרית.

פסיקותיו של אהרן מגד שייכות לסוג אחר, חשוב עוד יותר, לפי שהן נוגעות בנושא הגורלי של התרבות הישראלית; הן ממצות את המושגים המוקדמים המרובים הטבועים במחשבתם של רוב הישראלים ה"מערביים" לגבי השאלה הזאת; והן מדגימות את המניעים הפסיכולוגיים, המודעים והלא-מודעים, הפועלים כמדומה בפולמוס העדות. קודם-כל מגלה כאן מגד את הנטייה השכיחה — המוטעית מכל בחינה מדעית שהיא — לדחוק את כל המזרחיים לקבוצה אחת או לסוג אחד, במקרה המסוים הזה שלפנינו — למסגרת הציבור שאינו קורא ואינו בן-תרבות, ובתוך כך מתרמו מדבריו שכל האחרים הם קוראים נלהבים של הספרות העברית ומעריצי מה"שקרוי הזרם החדש בספרות הישראלית. זאת ועוד: משתמע מדבריו כי בישראל יש לשון אחת, או ספרות אחת, או תרבות אחת — היא העברית — בורבמן שלמעשה חלק גדול מתושבי הארץ, בין אירופים ובין מזרחיים, יודעים עברית רק כלשון שניה או אפילו שלישית ואין להם אפילו ידיעה שטחית ביותר בזו שמקובל לראותה כספרות עברית מודרנית.

טענתו זו של מגד רחוקה ביותר מן האמת. להוציא את הצברים, שחלק הגון מהם מזרחיים במוצאם, הרי אותם ישראלים הקוראים עברית יותר מכל זולתם הם דווקא המזרחיים הנחשלים הללו, שבעיני מגד הם אבודים כמדומה לספרות העברית, בורבמן שהאירופים המפותחים יותר מעדיפים דרך-כלל אנגלית, גרמנית, צרפתית, יידיש, ושאר לשונות שונות שנתגדלו בהן. אם אך נציץ בחטיפה ברשימת העתונים וכתבי-העת שבישראל — ואם נביא בחשבון את המספר הרב להפליא של פירסומי-חוץ הנמכרים בישראל — הרי נקבל מושג מן האופי רב-הלשוני במהותו של ציבור הקוראים הישראלי. כן גם יש הרבה ישראלים מכל הסוגים, המעמדות והעדות שאם גם אולי יעדיפו לקרוא עתון עברי אין הם שואפים כלל שתהיה העברית לשון קריאתם הכללית או הספרותית.

מגד נתפס גם לעוד סתירה אחת גדולה, ואם גם דקה הרבה יותר, כשהוא מרמז שדווקא "הזרם החדש" בספרות הישראלית, שלפי דבריו הוא מתלבט ב"בעיות חברת-יות ואנושיות אוניברסליות", הוא ה"זר לגמרי" אפילו לאותם מזרחיים מעטים ששיחק

להם המזל והם יודעים לקרוא עברית. ואולם בד־בכד עם זאת מוצא הוא לומר שהזרם החדש, שאותו הוא מיצג מן־הסתם, "מעלה שאלות חברתיות והומאניטריות שהן מערביות ביותן". אבל אם הזרם החדש מתלבט באמת ב"בעיות אנושיות וחברתיות אוניברסליות", מדוע השאלות שהוא מעמיד צריכות להיות "מערביות ביותן"? מאימתי "אוניברסלי" ו"מערבי" זהים הם? ומתעוררות עוד שאלות, נוקבות יותר: איך יכולים סופרינו האוניברסליים ברוחם, אנשי הזרם החדש, להשלים עם מצב־עניינים שבו הם מנותקים לגמרי מ"יותר מ־60 למאה מאוכלוסיה של ישראל?" אכן, אם הספרות הישראלית והתרבות הישראלית "זרות לגמרי" עד כדי כך ליותר מחציתם של אלה המכונים ישראלים, כלום הדעת סובלת עוד שתהיינה ספרות זו ותרבות זו קרויות "ישראליות"? שעה שמגד מנסה להתנחם לבסוף במתיחת קו של השוואה עם המצב באנגליה, כשהוא תר לו מחסה בסברת־שווא נוספת ביחס לגיתוק, הקיים כביכול, בין ההמון הגדול של הפועלים למורשה התרבותית של האינטליגנציה, הרי הדבר המשתמע מכאן אינו אלא הזיהוי המוחלט של המורחיים עם ההמון הגדול של הפועלים — זיהוי שספק אם אפשר לראות בו דבר של מקרה.

ברור, אפוא: התרבות והספרות שעליהן מדבר מגד קיימות רק בתוך חוג מצומצם, אולי אף מצטמצם, של ישראלים. פרצופה התרבותי של ישראל משתנה והולך במהירות, ושום דיבורים על האופי "המערבי ביותן" של זרמים ספרותיים ישראלים בני־זמננו אינם יכולים להשפיע השפעה של ממש על התהליך הזה. מבחינה זאת אין כל טעם, ומסתבר שאף מוזיק הוא, שיהיה חלק אחד מן הישראלים — שהוא במקרה החלק השליט מבחינה תרבותית — מוסיף לדבר על זולתו כאילו היה זה נטע זר בגוף החברה, ולפעמים משהו גרוע הרבה יותר מזה. הרי זה אחד הגילויים של האירוניה שבהיסטוריה שבו־בזמן שאירופה עצמה מתנערת ממשפטיה־הקדומים הנושנים נגד הלא־אירופים נפל בגורלם של המערביים־כביכול בישראל להיות, כמובן־מה, מליציי־ישרם האחרונים של המושגים האלה שאבד עליהם כלת.

עמדות אלו היו להן תוצאות היסטוריות ומעשיות מרחיקות־לכת, הן לגבי המורחיים הן לגבי האירופים. קודם־כל, נוצר מצב שבו זו הקרויה העדה הספרדית — הכוללת, כמדומה, כל ישראלי שלא נולד במקרה לשני הורים אשכנזים, בלי להוציא מפלל זה את הצברים — מתרחקת בלבבה יותר ויותר מן התרבות מזרח־האירופית השלטת. במקרים רבים הגיעו הדברים לידי כך שבני העדה המזולזלת הזאת מסרבים לבוא בשיגרושיח כלשהו עם "העולים עליהם" מבחינה תרבותית, ודומה כאילו השלימו בנפשם עם מין הפרדה מתמדת. דבר זה מצדו הביא לידי השהיית אותו תהליך של התמערות אשר, אם לטוב ואם לרע, כבר החל לפעול בחוגים רחבים של העדה הזאת בארצות־מוצאם השונות. סיכומו של דבר הוא שלעתים קרובות יהודים אלה, תחת ש"יועלו" לרמת התרבות השלטת, "מורדים" הם בפועל־ממש לאותה רמה תרבותית שה"מערביים" החזקים אחיהם־לדת, כמו החליטו מראש להורידם אליה.

בד־בכד עם התהליך הזה פועל התהליך אחר, שמן־הסתם הוא מסוכן עוד יותר. המשפט־הקדום הנפוץ נגד יהודים מזרחיים הביא לידי מידה הגונה של התנכרות־עצמית

בקרוב אנשים הנמנים על הקבוצה האשכנזית השלטת, במידה שלא היה נובע ממש מתופעה זו עצמה, במובן זה שנוטה היה לנתקם עוד יותר מעברם, מסורתם ואורח חייהם שלהם. דבר זה איננו פרדוקסלי כלל ככל שאולי ייראה לנו. כמו שהטעים חוקר אשכנזי של ההיסטוריה היהודית לא מכבר, הרי הדבר השנוא באמת על יהודי אירופה המזרחית בישראל באחיהם היהודים מן המזרח הוא העובדה שאלה האחרונים נוטים להזכיר להם את המצב החברתי והתרבותי ששרר לפני כמה עשרות שנים בלבד בעיירות ובגיטאות שאותם נטשו הם עצמם ברוסיה ובפולין. להיטות בלתי־רגילה זו מצד רובם של יוצאי מזרח־אירופה בישראל לשכוח ולנטוש את עברם שלהם, כמעט את עצם עצמותם, היא שהביאה, מצד אחד, לדחיית ה"ספרדים", ומצד שני — להתרחקות מסוכנת זו מן המסורות והתרבות שלהם עצמם.

המשקיפים הבקיאיים בפסיכולוגיה ובפעולותיו הפנימיות של ה"אני" הקיבוצי, בלי ספק הם כשרים יותר לדבר על הסיפוקים שעשויים בני־אדם למצוא כאשר ניתן להם לחוש עצמם עליונים על הקבוצה האתנית הסמוכה אליהם. אבל אפילו מי שאינו בקיא בכל אלה, ברור לו מה־נעים הוא תמיד להימצא בעמדה כזאת. אין ספק שהרבה ישראלים "מערביים" נחרדים באמת־ובתמים נוכח החזיון של כה הרבה יהודים "נחש־לים" החיים בתוכם. ואף־על־פי־כן לא נגזים אם נאמר כי, הואיל וטבע האדם הוא מה שהנו, מעמד־הדברים הזה סופו שהנחיל לכל יהודי אשכנזי בישראל, יהיה הוא עצמו "נחשל" ככל שיהיה, את הסיפוק שבהרגשת עליונות על כל יהודי בלתי־אשכנזי, ויהיה "מפותח" ו"תרבותי" ככל שיהיה.

אכן, אי־אפשר להתגבר על המחשבה שהדיבורים הנשמעים בלי חסך על "הפער התרבותי" הפעור בין שתי העדות שבישראל ממלאים צורך פסיכולוגי אמיתי. יתר על כן: מלבד השלכותיהם הפסיכולוגיות, דומה שדיבורים אלה נובעים מאותו רצון מצדם של האירופים לישוב את הפירכה בטענה — אם נשנה כאן את ניסוחו של הנדלִין — שההבדלים בינם לבין המזרחיים עמוקים הם עד כדי כך שאינם מניחים מקום לפישור, וכי, הואיל וכך הדבר, הדין עמם כשהם מסרבים להרבות שיגרו־שיח עם היצורים האלה, הזורים מבחינה תרבותית.